

УДК 340.12

Шандра Б. Б., викладач кафедри філософії
Ужгородського національного університету

Філософсько-правовий вимір криміналізації свідомості: засади декриміналізації

У статті проаналізовано філософсько-правовий вимір криміналізації свідомості та розглянуто засади декриміналізації. У ході аналізу простежено те, що філософсько-правовий вимір людського буття завжди пов'язується із іншими вимірами людського існування. Безумовно вказаний вимір — це складова ширшої перспективи життєвого простору людської особистості. Тому підкреслено доцільність трактувати феномен криміналізації свідомості (в контексті зв'язку із суспільством і державою) у ширших рамках загального соціокультурного простору.

Ключові слова: філософія права, криміналізація, свідомість, декриміналізація.

В статье проанализировано философско-правовое измерение криминализации сознания и рассмотрены принципы декриминализации. В ходе анализа прослежено, что философско-правовое измерение человеческого бытия всегда связывается с другими измерениями человеческого существования. Безусловно указанное измерение — это составляющая более широкой перспективы жизненного пространства человеческой личности. Поэтому подчеркнута целесообразность рассмотрения феномена криминализации сознания (в контексте связи с обществом и государством) в широких рамках общего социокультурного пространства.

Ключевые слова: философия права, криминализация, сознание, декриминализация.

The article analyzes the philosophical and legal dimension of consciousness and the criminalization of the principles discussed decriminalization. The analysis traced that philosophical and legal dimension of human life is always associated with other dimensions of human existence. Certainly specified dimension — it's part of a broader perspective of living space of the human person. Therefore appropriate to consider the phenomenon emphasized criminalization of consciousness (in the context of relationship with society and the state) within the broad framework of general socio-cultural space.

Keywords: philosophy of law, criminalization, consciousness, decriminalization.

Постановка проблеми. Тенденції глобалізації сучасного світу впливають не лише на культурно-світоглядний вимір, а й впливають на кримінально-правову складову суспільної діяльності. Наявність багатих і бідних держав із відмінними рівнями добробуту з однієї сторони, та відносна легкість міграції з іншої сторони – створюють сприятливі умови для утворення неавтохтонного населення на території більш економічно розвинутих держав. Останні, до певної міри, зацікавлені у постійному прибуванні робочих мігрантів, внаслідок демографічних проблем у середині таких країн, в яких спостерігається тенденція до збільшення частки пенсіонерів, та зменшення частки працюючих громадян країни. Натомість, мігранти з бідніших країн, як правило мають традиційно багатодітні сім'ї, у контрасті до традиційно не багатодітних сімей у розвинутих капіталістичних країнах. Збільшення кількості мігрантів, часто викликає певне занепокоєння зі сторони деяких представників автохтонного населення. Внаслідок такого стану речей, суспільство повстає перед досить значною проблемою нетолерантності, ксенофобії і навіть расизму.

У такому випадку, слід говорити про те, що проблема насилля, усе ж таки, навіть по відношенню до меншин, більшою мірою, є результатом скоріше криміналізації свідомості окремих індивідів ніж наслідком ксенофобської ідеології певного суспільства. Ці дії є результатом патологічно-кримінальних рис окремих індивідів, які, своєю чергою, є проявом незрілості в антропологічно-аксіологічному вимірі буття, що у правовому вимірі трактується як злочинна діяльність.

Мета та задачі цієї наукової розвідки полягають у спробі дослідження характеристики філософсько-правового виміру криміналізації свідомості та засади її декриміналізації.

Стан дослідження. Необхідно відзначити, що протягом останніх років була опублікована значна кількість робіт з досліджуваної проблематики. Серед усього розмаїття можна відзначити наукові праці провідних українських і зарубіжних учених, зокрема Г. Аванесова, А. Альбова, Є. Андроса, В. Василевича, Д. Дворкіна, А. Дондюка, О. Джужи, Г. Ковадло, Л. Колаковського, Д. Коулмена, Д. Майерса, Д. Масленнікова, І. Михайловського, Є. Мойсєєва, М. Сальнікова, В. Табачковського, Є. Трубецького, Д. Фейнберга, Н. Хамітова, Г. Шалашенко та ін., які й зумовили необхідність на новому рівні досліджувати характеристики філософсько-правового виміру криміналізації свідомості та засади її декриміналізації.

Виклад основних положень. Чим ближче людина наближається до межі, за якою починається злочинний вимір, тим більше вона уподібнюється до людини, описаної В.Г. Табачковським: «істота, наділена інтенсивною й нестабільною афективністю, схильна до сп'яніння, екстазу насильства, любові; підвладна власним вимислам; істота, що знає про смерть, але не може повірити в неї; ... суб'єктивна істота, чії стосунки з об'єктивним світом завше ненадійні, котра постійно помиляється й блукає, а у своїй зарозумілості народжує безладдя ... (людина розумна є водночас людиною нерозумною) [7, с. 19]. Власне ця різновекторна спрямованість є ознакою динамічності та складеності структури людської особистості. Разом із тим потрібно зауважити, що дана характеристика людини описує швидше за все стан сьогоднішньої людини, є немов би фотознімком однієї миті буття людської особистості. При такому стані речей, коли не береться перспектива розвитку людини, що закорінена у метафізично-аксіологічному вимірі буття, саме філософсько-духовне розуміння останньої зазнає викривлення, внаслідок чого людина редукується до часово-іманентних проявів її ж власного буття, залишаючи

поза увагою ту основу, той фон трансцендентності по відношенні до якого лише і можна «схопити» аксіологічно-суттєві риси людської особистості і, які, майже завжди, залишатимуться відкриті до вектору спрямованості прогресивного розвитку у напрямі морально-аксіологічної досконалості будь-якого людського буття.

Загалом кажучи, проблему криміналізації і декриміналізації свідомості (беручи до уваги й суспільство і державу) не можна розглядати лише в одному із вимірів, оскільки дані явища тісно пов'язані як з індивідуальною свідомістю так і свідомістю тієї чи іншої соціальної одиниці. Остання, своєю чергою, пов'язана із явищем ідентичності, що є притаманним будь-яким людським колективам. Як зауважує Л. Колаковський проблема колективної ідентичності є подібною до проблеми особистої ідентичності. Саме тому, не можна збагнути суті першої без аналізу суті другої, адже певні сторони особистої ідентичності мають аналоги в колективних способах існування. Серед таких сторін автор виокремлює наступні: 1) субстанція, або душа, або нематеріальна сторона особистості. Попри різноманітні дискусії стосовно існування чи не існування даного феномену, який не є легким для емпіричного пізнання. У щоденному досвіді кожна психічно-здорова людина вживає займенник «Я», з яким ідентифікує свою особистість. Більше того, без заперечення тривалості «Я» виникають серйозні проблеми із феноменом особистої відповідальності, та самої суті громадського життя; 2) пам'ять є наступним складником особистої ідентичності, тому що без існування роботи пам'яті вести мову про безперервність «Я» не має сенсу; 3) спрямованість на майбутнє, є своєрідним свідомим проектом, який простягається уперед в часовій системі координат, і є екзистенційно та емоційно забарвленим; 4) тіло, яке є невід'ємною частиною ідентичності людської особистості, незважаючи на те, що воно саме зазнає постійних змін у часовому континуумі буття; 5) упевненість людини, що вона має початок, який остання може локалізувати в часі, незважаючи навіть на те, що суто фізіологічно вона не може пам'ятати свій початок у бутті. Розглядаючи усі вище вказані характеристики, але вже по відношенню до колективної ідентичності, Л. Колаковський розкриває структуру та внутрішні динамічні сили колективної ідентичності. Так, те, що є аналогом метафізичного поняття субстанції в особистій ідентичності, у вимірі колективному буде близьким до поняття «національного духу», який виражається у різноманітних формах культурного життя та колективного поступування, і стає особливо виразним у кризові періоди. Власне, цей дух є своєрідним підґрунтям культурних явищ, разом із тим він є такий, який не ідентифікується із ними. Окрім того, значення пам'яті, а саме історичної пам'яті, для національної ідентичності важко переоцінити. Така пам'ять часто перемішана з ідеологією, тому вона стосовно своєї історії може не співпадати з історичною хронологією подій. Проте, незважаючи на це, життєво необхідним для національної ідентичності — бути свідомим того, що нація є своєрідним продовженням того, що існувало колись у минулому. Ще одним із аспектів колективної ідентичності, аналогом якої є тіло для особистісної ідентичності, є — територія. У випадку, коли народ втрачав свою територію, то цю роль часто виконувала спільна релігія. Прикладом такого стану може бути історія єврейського народу. Нарешті, локалізація в часі, майже завжди присутньою є у культурно-світоглядній пам'яті народу, яке проявляються у вигляді легенд, пісень, у яких йде мова про акт заснування або про перших предків, тощо [3, с. 101—105].

Людська свідомість будучи пов'язаною із суспільною свідомістю чисельними зв'язками, завжди буде відзначатись значним соціальним впливом у правовому вимірі. Такий тісний

зв'язок, більшою мірою, базується на внутрішній структурі людської особистості, суспільний вимір якої формувалася протягом довгих століть досвіду спільного виживання в умовах різноманітного роду ворожості зовнішнього середовища. Проте, слід також відзначити, що соціальний вимір не є лише наслідком довгої історії еволюції людського роду, але, значною мірою, є важливим проявом трансцендентально-аксіологічного виміру людської особистості, але в такій мірі, що у стані соціальної самоізоляції, який часто супроводжує таких людей, в яких егоїстичні прагнення займають усю їхню свідомість, людина здебільшого втрачає сенс свого життя. Як зазначає С.Н. Трубецький: «В егоїстичному самоствердженні, у від'єднанні від інших людей моє життя беззмістовне і безсенсове, тому що об'єктивне благо — в єднанні усіх; ... Сенс життя розкривається в любові і лише в ній; шлях егоїзму виявляється як неправда при уважному та глибокому філософському аналізі, а шлях солідарності виявляється як істина» [8, с. 219].

У такому вимірі зв'язок особистості із соціумом проявляється також й у правовій траєкторії, адже особиста система оцінки правової реальності, великою мірою, є відображенням загальносуспільної ментальності конкретного етносу. Разом із тим, потрібно відмітити, що кожний індивід сприймає установки соціуму не стільки механістично, але й уприсутнюється особистісно-індивідуальний чинник. Так у правовому вимірі, важливим є не лише той чи інший правовий імператив, який йде від соціуму, але й позиція самого індивіда по відношенню до нього — чи сприймати його і робити ціннісною частиною власного сприйняття реальності, чи навпаки — дистанціюватись, вибираючи особисту лінію поведінки, яка не зважатиме на аксіологічний сенс суспільно-правового імперативу і так далі. В такому випадку індивід буде зважати на кримінально-правову заборону лише виходячи із мотивів запобігання каральних санкцій, які передбачаються за порушення цієї заборони. Звичайно, такий підхід не є повністю ефективний стосовно декриміналізації як свідомості, так і суспільства, та держави загалом. Найбільш ефективним буде справжнє, глибоке сприйняття вимог суспільства у правовому полі індивідом, та інтегрування суспільно-правових цінностей у власну ціннісну ієрархію.

Правовий вимір є глибоко вкорінений у структуру людської особистості, оскільки багато протиправних дій морально-здоровою особистістю не буде виконувати не лише із страху перед покаранням, але й із власного онтологічного переконання. Хоча, в рамках існування несправедливості у соціально-правовому вимірі, людина не може відшукати аксіологічно-переконливої опори стосовно тих чи інших приписів, а, тому, у своїй свідомості вважає себе звільненою від приписів, які у даній несправедливій ситуації не виглядають такими, які потрібно виконувати. Одним із прикладів такого стану речей, може бути ситуація, яка часто зустрічається при функціонуванні тоталітарних режимів, в умовах яких, наскрізь порушуючи людські права, видаються антигуманні закони, які, внаслідок своєї опозиційної позиції стосовно природних прав людської особистості, фактично, усвідомлюються громадянами таких режимів як нелегітимні закони, і як такі, виконання яких не може виходити із сутнісного переконання людини.

Окрім того, для існування людського соціуму в історично-часовому континуумі надзвичайно важливо мати більш конкретні визначені дії природного права у тих чи інших випадках людського буття. Саме позитивне право і є те суще, яке виконує роль трансформації природного права у конкретно буттєво-часову ситуацію людської екзистенції. Як слушно з цього приводу зазначає І.В. Михайловський: «Позитивне право є реалізацією “природного права” в конкретному соціальному середовищі. Ця реалізація обумовлена даними місця і часу й тому не являє собою нічого не змінного; умови

одного середовища відрізняються від умов іншого, а тому і право однієї держави може досить суттєво відрізнитись від права іншої, право держави в одну епоху може бути протилежним щодо права тієї ж держави в часі іншої епохи» [6, с. 307].

Крім існування різноманітних причин соціального, екзистенційно-аксіологічного виміру, стосовно розповсюдження злочинності і криміналізації суспільної свідомості, деякі автори виділяють також своєрідний феномен так званих фонових явищ, які називаються так тому, що вони часто зумовлюють злочинність, яка починає існувати на їх фоні. Для прикладу вказані науковці виділяють наступні феномени, які можна було б віднести до фонових явищ злочинності: 1) ведення паразитичного способу життя, яке характеризується маргіальністю, і проявляється у таких явищах як «безхатьки», жебрацтво та іншими формами суспільно-неадекватного способу існування; 2) немедичне використання різноманітних наркотичних речовин, що призводить до наркотичної залежності, і гострої проблеми здобуття коштів для нової порції наркотичної речовини; 3) зловживання спиртними напоями, результатом чого є розвиток алкоголізму; 4) немедичне вживання різноманітних медичних препаратів, прекурсорів, психотропних речовин, наслідком чого є розвиток токсикоманії; 5) різноманітні соціальні хвороби (венеричні захворювання, ВІЛ-інфікування, яке призводить до СНІД), які часто є наслідками перерахованими вище способами поведінки; 6) проституція; 7) міграція (до того ж, як легальна, так і не легальна) [4, с. 279].

Криміналізація свідомості – як окремого індивіда, так і суспільства й держави є детермінованою різноманітними факторами. Існують різноманітні завуальовані механізми, які призводять до руху процес збільшення фактичної злочинності у суспільному вимірі, що, своєю чергою, призводить до феномену наближення свідомості пересічного громадянина до реалій злочинного світу. Одним із таких немаловажних факторів є присутність сцен насилля у засобах масової інформації, як і спрощений доступ до вогнепальної зброї, як фактичного знаряддя здійснення важких злочинів, так і своєрідного діючого символу, присутність якого у щоденному житті збільшує ризик виникнення ситуації із використанням насилля. У цьому відношенні Д. Майєрс наводить цікаві дані, які змушують переосмислити окремі факти діяльності та життя. У ході психологічного експерименту було з'ясовано, що після різноманітних мілітаристичних ігор дітей із іграшковою зброєю, поведінка останніх зміщувалась у сторону більшої агресивності – у такому випадку, ці діти, у більшій кількості випадків руйнували різноманітні конструкції, які інші діти побудували за допомогою конструкторів, ніж це було б у випадку, коли б діти не грали іграшковими пістолетами та автоматами. Більше того, в іншому експерименті розгнівані чоловіки карали більш сильним ударом струму своїх противників, коди біля них виявлялись, немов би випадково забуті учасниками попередніх експериментів пістолет чи гвинтівка, ніж у тому випадку, коли таких «забутих» речей не було у полі зору досліджуваних. Дані психологічних спостережень підтверджуються статистичними даними. Для прикладу, коли у Вашингтоні прийняли закон, згідно з яким був обмежений доступ до вогнепальної зброї, то кількість вбивств з її використанням, як і самовбивств зменшилось на 25%. Парадоксальним чином, але зброя є небезпечною у першу чергу для тих, хто нею володіє, ніж для тих хто її не має. Ймовірність бути убитим (найчастіше членами своєї ж сім'ї) у тих, хто має зброю у 2,7 разів вище ніж тих, хто не володіє нею. У тих будинках, де зберігають зброю – у 5 разів збільшується ризик самогубств. Так результати одного дослідження 238 292 жителів штату Каліфорнія, які купили вогнепальну зброю, доказали, що

головною причиною випадків смерті протягом першого року після того, як зброя була куплена — самогубства [5, с. 465—467].

Попри засудження таких протиправних дій, існує ще низка справ, які не є такими однозначним у їх моральній оцінці. Існування так званих «невидимих правопорушень», до яких належать злочини без жертв, за відсутності скарг, оскільки всі їх учасники добровільно брали участь у його вчиненні. Сюди можуть належати, для прикладу, справи, пов'язані з обігом та прийманням наркотиків, участь в азартних іграх, як і злочини, коли жертви не розуміють та не усвідомлюють що має місце злочинна дія. Існування «невидимих правопорушень» неодмінно призводить до неспроможності традиційних способів отримання інформації про злочин та його розслідування. У такій ситуації правоохоронці вимушені звертатись до способів, які належать до так званої сфери запобіжного правозастосування, де вони самі були одночасно і тими хто виявляв і тими, хто розслідував правопорушення. І якщо спочатку такі методи використовувались, здебільшого, у сфері розслідування правопорушень, які стосуються зловживання у сфері наркотичних речовин, то в сьогоденнішніх умовах — все частіше починають використовувати їх для боротьби з іншими різновидами злочинної діяльності. Скажімо, Д. Дворкін у своїй статті, досліджуючи проблему можливості провокування та створення злочину подібними діями, наводить окремі методи. Для прикладу, він згадує про операцію «Жало», яка полягає у тому, що таємні агенти відкривають магазин, і поширюють чутки, що вони налаштовані купувати крадені речі з метою арешту продавців краденого майна. Інша операція — «Медок», яка полягає у тому, що таємні агенти спеціально створюють потенційні можливості для різного роду злочинних дій, хоча у той же час і не потурають активно у здійсненні протиправних дій. Вони можуть відкрити певний бізнес в очікуванні стати жертвою злочинних вимагання, або із сторони структур організованої злочинності, або із сторони корумпованих представників офіційної влади [2, с. 481—494].

Висновки. Правильна відповідь у цій ситуації полягає саме в антропологічному вимірі, в рамках якого, одночасно, усвідомлюється велич людини, визнаючи її гідність і право на свободу та недоторканість, як і розуміється те, що людина, за своєю природою, є і слабкою, і сильною (здатною як чинити опір, так і піддаватися впливові). Власне кажучи, оці речі — з одного боку, гідність, закоріненість у чомусь такому, що викликає повагу перед величчю людської особистості, а з іншого боку — слабкість, яка часто стає дверми, якими злочин входить у соціокультурний вимір буття, є, одночасно: важливою правдою про людську екзистенцію; відправною точкою зменшення злочинності в антропологічно-екзистенційному вимірі і процесу декриміналізації як індивідуальної так і суспільної свідомості. Що стосується різноманітних заходів, які спрямовані на декриміналізації свідомості (беручи до уваги суспільство і державу), то потрібно підкреслити їх важливість і необхідність. Проте, якщо вони будуть виходити лише із суто прагматичних процесів захисту суспільства від певних асоціальних членів, то при тому, що такий підхід буде приносити певну суспільну користь, все ж таки, він не буде діяти у повній силі, доки не буде керуватись у своїх діях аксіологічно-правильним розумінням антропологічного виміру людської діяльності. Розуміння, у рамках якого людина є динамічною істотою здатною рухатися як драбиною досконалості ввєрх, так і втрачати свій людський образ, постійно здійснюючи проступки, які віддалять її як від самої себе, так і від інших представників соціуму є фундаментальним принципом, на основі якого існує реальна перспектива не лише декриміналізувати свідомість зокрема, а й суспільство та державу загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Аванесов Г.А. Преступность и социальные сословия. Криминологические рассуждения / Г.А. Аванесов. — М. : Юнити-Дана, 2010. — 80 с.
2. Дворкін Д. «Змій спокусив мене, — і я їла». Провокування і створення злочину / Д. Дворкін // Філософія права. — К. : Основи, 2007. — С. 481—494.
3. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все / Лешек Колаковський // [Пер. з пол. С. Яковенка]. — К. : Києво-Могилянська академія, 2005. — 280 с.
4. Криминологічна віктимологія : [Навчальний посібник] / Є.М. Мойсеєв, О.М. Джужа, В.В. Василенів [та ін.]. — К. : Атіка, 2006. — 352 с.
5. Майерс Д. Соціальна психологія / Девід Майерс. — СПб. : Питер, 2011. — 800 с.
6. Михайловский И.В. О религиозно-нравственных основаниях права / И.В. Михайловский // Русская философия права. — СПб. : Алетей, 1999. — С. 253—319.
7. Табачковський В.Г. Філософсько-антропологічне питання про сутність людини у координатах Постмодерну / В.Г. Табачковський // Колізії антропологічного розмислу. — К. : ПАРАПАН, 2002. — С. 5—35.
8. Трубецкой Е.Н. Право и нравственность / Е.Н. Трубецкой // Русская философия права. — СПб. : Алетей, 1999. — С. 206—228.

